

**Методичні рекомендації на тему:
«Попередження та протидія булінгу»**

**Броварський місцевий центр
з надання безоплатної
вторинної правової допомоги**

Зміст

1. Визначення та ознаки булінгу
2. Види булінгу
3. Булінг по відношенню до педагогічних працівників
4. Конфлікт
5. Організаційні основи протидії булінгу в закладі освіти
6. Алгоритм притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу

1. Визначення та ознаки булінгу

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Булінг як соціальну поведінку характеризують такі основні риси:

- Булінг є актом поведінки (наслідком якої є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції жертви);
- Умисний характер (тобто намір завдати шкоду учаснику освітнього процесу, метою булінгу є приниження людської гідності жертви та отримання кривдником задоволення від фізичного болю, страху, іншої негативної емоційної реакції жертви на дії кривдника);
- Систематичність дій кривдника (згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я» від 07.02.2003 № 2, п. 28 - систематичність не означає неодноразовість випадків цькування, тим більше – виявлених випадків цькування, а лише їх постійний тривалий характер);
- Булінг є соціальною системою, в якій існує чітке розмежування ролей: кривдник, жертва та спостерігачі (спостерігачі можуть бути пасивними та активними, схилитися на сторону кривдника або жертви);
- Булінг може стати одним з проявів дискримінації (за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними);
- Територіальні та персональні характеристики булінгу як соціальної системи пов'язані з освітнім процесом (булінг відбувається у приміщенні чи на

території закладу освіти, як правило, в місцях, де контроль або нагляд дорослих найменший або взагалі відсутній (коридори, вбиральні, роздягальні, підвір'я, сходи, їдальня тощо), булінг може відбуватися також по дорозі жертви до/зі школи);

- Дисбаланс влади (тобто кривдник та жертва є різними за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до освітнього середовища).

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

(п 3-1 статті 1 Закону України «Про освіту»)

- * систематичність (повторюваність) діяння;
- * наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- * дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

2. Види булінгу

Булінг (цькування) проявляється в різних формах. На даний момент за характером та спрямованістю дій кривдника розрізняють такі види булінгу:

1. Фізичний булінг

Акти фізичного насильства, зокрема, систематичні побої, стусани, ляпаси, підніжки, щипки, блокування, недопуск до певного приміщення (до класної кімнати, туалетної кімнати тощо), поштовхи, дотики небажаним і неналежним чином, інші фізичні дії, якими здоров'ю жертви завдана чи може бути завдана шкода. *Наприклад: учня систематично б'ють по дорозі зі школи; учню не дають можливості зайняти місце за столом в їдальні, чому він вимушений їсти стоячи, в кутку їдальні; під видом безалкогольного напою учень дав*

однокласнику випити власну сечу, яку зібрав у пластмасову пляшечку від лимонаду.

Приклад: Між учнями 6-го класу Петром та Сергієм існують тривалі взаємнонеприятні відносини. В ході чергової конфліктної ситуації Петро штовхнув Сергія, а потім схопив за горло і почав душити. Сергій намагався звільнитися від задушення, вдарив Петра в обличчя і розбив окуляри останнього. Мати Петра звернулася до поліції з заявою про булінг її сина, про що було складено адміністративний протокол. Утім суд правильно кваліфікував дії Сергія як самозахист (імена обрано довільно).

Фабула з рішення №461/3070/19 від 26.06.2019 р., Галицький районний суд м. Львова.

2. Психологічний булінг

Насильство, пов'язане зі впливом на психіку жертви, що наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування. Психологічний булінг може здійснюватися у вербальній та невербальній формах.

Вербальна форма психологічного булінгу – словесне знущання, глузування, залякування, надання образливих прізвиськ, поширення образливих чуток або наклепів. *Наприклад: дівчинку із зайвою вагою її однокласник назвав «Жиртрест», це прізвисько підхопив практично увесь клас, справжнім ім'ям дитину ніхто не називає; вчителька глузливо питає в учня-новачка з довгим волоссям: «Не розберу, ти хлопець чи дівчинка?», за нею й учні починають дразнити хлопця за його зовнішність.*

Невербальна форма психологічного булінгу – непристойні, образливі та агресивні жести або дії. *Наприклад: хлопчик з особливими освітніми потребами (зумовлені ДЦП) відповідає у дошки. Його міміку, жести перекривляє кілька учнів.*

3. Соціальний булінг

Бойкот, ігнорування, інші дії, спрямовані на ізоляцію учасника освітнього процесу від колективу. Душевний біль від такого виду булінгу може бути таким

же сильним, як від фізичного насильства, і тривати набагато довше. *Наприклад: учня не приймають до спільних ігор, не розмовляють з ним, не хочуть сідати з ним за однією партою чи столом в їдальні.*

4. Економічний булінг

Проявляється у знищенні чи пошкодженні чужого майна, відбиранні чи вимаганні грошей, іншого майна. *Наприклад: в учня-п'ятикласника старший школяр регулярно забирає кишенькові гроші; в учениці шостого класу умисно псують зошити та підручники, олівці та інше шкільне приладдя.*

5. Сексуальний булінг

Образливі висловлювання з використанням сексуального підтексту, небажані дотики інтимного характеру, імітація статевого акту тощо. *Наприклад: учень поширює плітки інтимного характеру про однокласницю; учень переслідує однокласницю, намагається обмацати її тіло, затискає в кутках, насильно цілує.*

6. Кібербулінг

Поширення неправдивих фактів, чуток, образливих слів, пересилання за допомогою гаджетів та інтернету двозначних зображень і фотографій, за допомогою повідомлень та публікацій в соціальних мережах. *Наприклад: учні розміщують фотографію однокласника, оброблену в фотошопі, з підписом образливим чи принижуючим гідність змістом; учень проводить фотозйомку під спідницею однокласниці (апскертинг) і розміщає фото в соцмережі.*

7. Комбінований булінг

Включає різні види знущання (фізичне та психологічне насильство, кіберзалякування). *Наприклад: 13-річні школярки жорстоко побили свою однокласницю нібито за те, що вона розповіла дорослим про вживання ними спиртних напоїв, зняли це на камеру і відправили усім своїм друзям з принижуючими жертву коментарями.*

3. Булінг по відношенню до педагогічних працівників

Коли ми чуємо про булінг в освітньому середовищі, в першу чергу йдеться про цькування дітей однолітками, однак жертвами булінгу з боку учнів та їх батьків можуть бути також і педагогічні працівники. Найчастіше кривдниками щодо педагогічних працівників стають діти, які ображають також і своїх однолітків. Тим самим кривдники демонструють свою силу, вихваляючись тим, що не бояться й дорослих.

Булінг щодо педагогічного працівника може проявлятися в різних формах:

1. Психологічний булінг щодо педагогічного працівника може проявлятися таким чином:

- поширення неправдивих чуток про педагогічного працівника;
- образливі прізвиська;
- направлення педагогічному працівнику листів з образами та погрозами;
- прилюдне обговорення приватного життя педагогічного працівника.

2. Соціальний булінг щодо педагогічного працівника направлений на руйнування чи викривлення його професійної діяльності:

- демонстративне систематичне порушення дисципліни на заняттях;
- частковий або повний бойкот педагогічного працівника;
- ігнорування як самого педагогічного працівника, так і його правомірних вимог та зауважень;
- демонстрація непотрібності предмета, який викладає вчитель, для учня.

3. Кібербулінг щодо педагогічного працівника має такі прояви:

- розміщення негативних щодо педагогічного працівника постів, в тому числі – фото у соцмережах та мобільних застосунках;
- погрози, образи, глузування в особистих повідомленнях, електронних листах.

Проблема цькування вчителів виникла не сьогодні, і з кожним роком загострюється, зважаючи, серед іншого, на зниження престижу професії вчителя в суспільстві. Певним поштовхом для булерів є втрата педагогічним працівником авторитету серед учнів, їх батьків і в педагогічному колективі. Цькують, як правило, вчителів занадто терплячих, «слабких», які не можуть постояти за себе, або таких, які гостро реагують, тобто легко «ведуться» на провокації. Приводом для булінгу можуть стати слабкі комунікативні навички педагогічного працівника і, як результат, невміння або небажання вчителя налагодити добрі стосунки, порозумітися з учнями.

Велику роль відіграє і ставлення педагогічного працівника до виконання своїх професійних обов'язків. Діти швидко усвідомлюють непрофесіоналізм та відсутність педагогічної майстерності, слабку мотивацію педагогічного працівника до професійного зростання відповідно реагують на це порушеннями дисципліни та зниженням інтересу до навчання.

4. Конфлікт

Конфлікт (від лат. «conflictus» - зіткнення) ми визначаємо як конфронтаційну взаємодію людей, людських колективів чи соціальних груп через розбіжність їх інтересів чи поглядів. Конфлікти супроводжують людське життя від народження до смерті. Не є вільним від конфліктів і освітнє середовище, і дитячі колективи.

Сторони конфлікту: між учнями, між учнем і педагогічним працівником; між педагогічним працівником і батьками учня; між адміністрацією закладу освіти та батьками учня; між адміністрацією закладу освіти та педагогічним працівником; між адміністрацією закладу освіти та учнем; між учнем та батьками; між педагогічними працівниками.

Залежно від впливу конфлікту на конфліктуючі сторони прийнято розрізняти:

Конструктивний конфлікт: передбачає його проходження від конфронтації до співробітництва. Тобто, такий підхід базується на виявленні

об'єктивних причин непорозуміння між сторонами та пошуку способів вирішення існуючої проблеми.

Деструктивний конфлікт: переводить причини, що призвели до конфлікту, на «особистості». Такий підхід не веде до вирішення конфлікту, а навпаки, ще більше його загострює та посилює неприємні почуття та переживання у сторін. Як правило, причиною розбіжностей у поглядах сторін у цьому випадку є помилкове, неправильне розуміння реальності, що може бути наслідком егоїстичних чи корисних цілей однієї зі сторін.

Функції конфлікту:

- Конструктивні (позитивні);
- Деструктивні (негативні).

Найчастіше конфлікт в освітньому середовищі поєднує негативні та позитивні функції і найкращим варіантом його вирішення є ефективна реалізація конструктивних функцій та перетворення деструктивного конфлікту в конструктивний.

Булінг є різновидом конфлікту. Утім не кожний конфлікт в освітньому середовищі є булінгом. Як показано вище, конфлікт може бути конструктивним, а булінг завжди має тільки негативні функції. Врешті-решт конфлікт може бути звичайною суперечкою чи сваркою, в якій реально ніхто не постраждав.

Критерії розмежування звичайних конфліктів в освітньому середовищі від булінгу:

* На що посягають та яка мета боулінгу - метою булера (кривдника) завжди є ураження людської гідності жертви, її приниження чи дискримінація за певною ознакою та отримання задоволення від страждань жертви;

* Сторони боулінгу - на відміну від інших конфліктів в освітньому середовищі учасниками булінгу є не дві, а три сторони: кривдник, жертва та спостерігачі. Усі вони можуть змінювати свої ролі: жертва може стати кривдником, а спостерігач жертвою в залежності від розгортання конфлікту, але ці три ролі завжди присутні у боулінгу;

* Дії кривдника завжди умисні - це відрізняє булінг від необережного,

випадкового нанесення шкоди учаснику освітнього процесу. Наприклад, учень на уроці фізкультури, граючи у футбол, м'ячем попав не у ворота, а у захисника. Ударом завдано біль, але це не можна уважати актом булінга, оскільки умислу завдати біль чи якимось принизити дитину не було. І навпаки, умисне та систематичне завдання ударів м'ячем іншому учню під час уроків фізкультури та за першої ліпшої можливості є булінгом.

* Агресивність та рівень жорстокості - булінг завжди проявляється як фізична або психологічна агресія (бійка, стусани, ляпаси, нанесення тілесних ушкоджень, псування майна, образи, докори, обвинувачення, лайка, погрози). Булінг призводить до нанесення жертві фізичного болю та/або душевних страждань або створює реальну загрозу настання таких негативних наслідків;

* Тривалість - булінг є систематичною дією: по відношенню до жертви постійно здійснюється психологічний тиск, фізичне насильство тощо. Важливо відмітити, що систематичність не означає одноманітності: кривдник (булер) одного разу штовхне жертву, іншим разом плюне в її бік, третій раз нецензурно вилаяє чи надасть образливе прізвисько – усі ці дії в сукупності становлять боулінг;

* Дисбаланс сил між кривдником та жертвою - дисбаланс може проявлятися не тільки у фізичних можливостях кривдника та жертви, але й у різній силі характеру, різному віці, різній кількості друзів/прихильників, неоднаковому авторитеті серед однолітків тощо.

!!! Наявність конфліктів в освітньому середовищі загалом є нормальним явищем, адже інтереси учасників освітнього процесу не можуть бути однаковими і завжди стикаються. Утім, тривалість, систематичність, рівень агресії у конфліктах є сигналом про необхідність профілактичної роботи у колективі задля попередження переростання звичайних повсякденних непорозумінь та сварок у булінг.

5. Організаційні основи протидії булінгу в закладі освіти

У закладі освіти мають бути розроблені і оприлюднені (на своїх веб-сайтах (у разі їх відсутності - на веб-сайтах своїх засновників) такі документи:

- план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти; реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування) (частина 2 статті 30 Закону України «Про освіту»).

Система протидії булінгу в освітньому середовищі:

1. Керівник закладу освіти:

Відповідає за створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування). З цією метою керівник закладу освіти:

- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб;
- видає рішення про проведення розслідування випадку;
- скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування (частина 3 статті 26 Закону України «Про освіту»).

2. Засновник закладу освіти:

- здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних

представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг;

- сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти;
- вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу (частина 2 статті 25 Закону України «Про освіту»).

3. Психологічна служба у закладі освіти:

Завдання психологічної служби виконують практичні психологи (стаття 76 Закону України «Про освіту»).

4. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти:

Сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

Соціально-педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами (стаття 76 Закону України «Про освіту»).

5. Рада профілактики правопорушень:

Рада профілактики правопорушень створюється в кожному закладі освіти у складі: керівник закладу освіти, заступник директора з виховної роботи, практичний психолог, соціальний педагог, медичний працівник, заступник директора з техніки безпеки, представник підрозділу ювенальної превенції Національної поліції України, голова батьківського комітету закладу освіти.

7. Шкільні служби порозуміння (ШСП):

ШСП - це осередки в школах, у яких старшокласники допомагають своїм одноліткам розв'язувати конфлікти мирним шляхом та налагоджують безпечну атмосферу. Для цього вони проходять навчання та використовують в роботі відновні практики - медіацію, коло прийняття рішень та ін. Роботу ШСП організовує координатор, зазвичай психолог чи соціальний педагог, який пройшов підготовку та володіє навичками з організації та керування ШСП.

8. Шкільний офіцер поліції (ШОП:)

Це модель співробітництва загальноосвітніх навчальних закладів і патрульної поліції, де діє патрульна поліція. Коло повноважень шкільного офіцера поліції визначається угодою між закладом освіти та міським Управлінням патрульної поліції. Зокрема, це:

- профілактична робота з учнями, залучення їх до позитивних видів діяльності;
- планування та впровадження разом із відповідальною особою заходів, спрямованих на попередження правопорушень серед учнів;
- реагування на інциденти, які сталися на шкільній території;
- допомога жертвам правопорушень;
- пропаганда законослухняної поведінки серед учнівської молоді;
- поширення законодавчої інформації в молодіжному середовищі;
- інформування батьків та адміністрації щодо порядку дій та установ, з якими потрібно зв'язатися у випадку зникнення дитини;
- консультація постраждалих у разі насильницької поведінки, пояснення процедур поліцейського розслідування та інші обов'язки згідно з законодавством України.

9. Освітній омбудсмен:

Відповідно до покладених на нього завдань має право:

- розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками;
- отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом;
- здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти;
- аналізувати заходи для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування) (частина 4 статті 73 Закону України « Про освіту »).

6. Алгоритм притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу

Адміністративна відповідальність за булінг передбачена статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Ця стаття КУпАП безпосередньо захищає гідність, права та свободи учасника освітнього процесу. В цьому полягає відмінність булінгу від схожих адміністративних правопорушень, які, посягаючи на права людини, тим самим порушують громадський порядок і загрожують громадській безпеці.

Крок 1. Повідомлення про вчинення булінгу до поліції.

Таке повідомлення зобов'язаний зробити керівник закладу освіти в разі ідентифікації конфлікту як булінгу. Інший учасник освітнього процесу (здобувач освіти, його батьки тощо) має право звернутися до поліції з приводу вчинення булінгу.

Крок 2. Складання поліцією протоколу про вчинення адміністративного правопорушення.

У протоколі мають бути зазначені дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі. У протоколі щодо неповідомлення керівником закладу освіти про булінг має включати не лише дані про факт неповідомлення, але і час, місце здійснення самого булінгу, тобто коли, ким та яким чином він був здійснений, оскільки це підлягає доказуванню під час розгляду справи. Відсутність самого факту булінгу виключає і відповідальність про неповідомлення про нього.

Крок 3. Передача справи на розгляд до суду за місцем вчинення правопорушення.

Крок 4. Розгляд справи судом та призначення виду та розміру стягнення.

Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність особи в його вчиненні та інших обставин справи, що мають значення для її правильного вирішення.

Ці фактичні дані встановлюються:

- протоколом про адміністративне правопорушення,
- поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків,
- висновком експерта,
- речовими доказами,
- показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху,

- протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Строк розгляду справи судом – 15 календарних днів з дня отримання протоколу про адміністративне правопорушення та матеріалів справи.

Відповідно до норм КУпАП вчинення булінгу спричиняє накладення адміністративного стягнення (форма відповідальності в КУпАП). Їх види представлено у таблиці нижче:

Опис правопорушення	Види адміністративного стягнення	Особа-правопорушник
Вчинення булінгу вперше учасником освітнього процесу, в тому числі - здобувачем освіти (який досягнув 16 років), педагогічний працівник, батьки здобувача освіти тощо	штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин	учасник освітнього процесу, в тому числі - здобувач освіти (який досягнув 16 років), педагогічний працівник, батьки здобувача освіти тощо
Вчинення булінгу групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення	штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин	учасник освітнього процесу, в тому числі - здобувач освіти (який досягнув 16 років), педагогічний працівник, батьки здобувача освіти тощо
Вчинення булінгу вперше малолітнім (до 14 років) учасником освітнього процесу або неповнолітнім учасником освітнього процесу у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років	штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин	батьки або особи, що їх заміняють
Вчинення булінгу групою осіб з числа малолітніх (до 14 років) або неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років	штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин	батьки або особи, що їх заміняють
Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу учасника освітнього процесу	штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку	керівник закладу освіти